

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 6, Temmuz/July 2021, ss. 577-580.

Geliş Tarihi–Received Date: 28.03.2021 Kabul Tarihi–Accepted Date: 07.04.2021

KİTAP İNCELEMESİ – BOOK REVIEW

BUHARA HANLIĞI (1500-1920)*

BAŞAK KUZAKÇI**

“Ey Buhara, kökenimi sende ararım,

Ey Buhara, ahfadımı sende ararım.

Sen ki çağlar köprüsüsün,

Ey Buhara, seninle bağımlı ararım.”

(Asad Gulzoda, “Tahtım”, adlı şiirinden)

Mâverâünnehir’in gök kubbeli şehirlerinden biri olan Buhara, tarihî süreç içerisinde çeşitli kavimlere ev sahipliği yapmış, pek çok devletin kuruluş ve yıkılışına şahit olmuş, âlim ve sanatkârlar yetiştirmiştir. Yüzyıllar boyunca Türk kavimlerinin hâkim olduğu Buhara şehri, Türk-İslam medeniyetinin en güzel örneklerinin görüldüğü bir merkez haline gelmiştir. Bu nedenle, Türk tarihi ve kültüründe önemli bir yere sahip olan Buhara ve üzerinde kurulan devletlerin tarihine dair çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de başta Türkistan hanlıkları olmak üzere Rus askerî tarihi ve Türkistan’ın sosyo-kültürel hayatına dair birçok çalışması bulunan Doç. Dr. Murat Özkan’ın Selenge Yayınları’ndan çıkan *Buhara Hanlığı (1500-1920)* adlı eseridir.

Geniş Türkistan coğrafyasında, mütemadi bir inkişaf ve inhitat döngüsünde var olan devletler içerisinde Muhammed Şibanî’nin 1500 yılında kurduğu Buhara Hanlığı da tarih sahnesinde yerini almıştır. Özkan, Türkistan coğrafyasına dört asırdan fazla bir süre hâkim olan Buhara Hanlığı’nı yöneten hanedanlıkların tarihini dört bölümde incelemiştir. Bunun akabinde, hanlığın kaderinde önemli bir belirleyici etken olan Rusların bölge üzerindeki siyasî, askerî ve ticarî faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde anlatmıştır. Siyasî tarihi müteakip, idari, sosyo-kültürel ve iktisadî hayata dair bilgiler vermiştir.

Eserin birinci bölümünde, Mâverâünnehir ve Buhara’nın tarihî coğrafyası geniş çaplı tarihsel bir perspektif ile tanımlanmış, bir harita ile zenginleştirilmiş ve şehrin etimolojik kökenine dair bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra Perslerden başlayarak Soğd, Seleukos, Bakteria, Kuşan, Akhun, Gök Türk ve İslam devletlerinin akınları ile Harezmsahlardan bahsedilerek Moğolların tarih sahnesinde görünecekleri döneme kadar bölgedeki gelişmelere kısaca değinilmiştir. Bu açıdan söz konusu eser, Buhara Hanlığı’na dair kaleme alınan çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Moğol hâkimiyeti döneminde Buhara’nın yalnızca siyasî tarihine değinilirken, Timurlu devrinin siyasî tarihinin yanı sıra kültürel gelişimi üzerinde de durulmuştur. Ayrıca Mâverâünnehir’deki hâkimiyet mücadelesinin coğrafi ve ticarî bakımdan önemine dikkat çekilmiştir. Böylece, Buhara Hanlığı öncesindeki siyasî ve kültürel vaziyetten bahsedilmek suretiyle, hanlığın siyasî tarihine kronolojik olarak yer zemin hazırlanmıştır.

İkinci bölümde, öncelikle Ebu’l Hayr Han ve Timurlular arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesi anlatılmıştır. Bölgedeki siyasî karmaşanın ardında Türk kökenli devletlerin ortak problematiğine dikkat çeken yazar, *“Türk devletlerinin genel sorunlarından olan veraset sisteminin olmayışı burada da kendini göstermiştir. Taht mücadeleleriyle boğuşan Timurluların bu durumundan yararlanan Ebu’l Hayr Han önderliğindeki Özbekler Türkistan’a rahatlıkla ulaşabiliyorlardı”* çıkarımında bulunmaktadır. Timurlularla mücadelenin yanı sıra Ebu’l Hayr Han’ın Türkistan coğrafyasında ilerleyişi sırasında Kalmukların tarihin akışını değiştirecek nitelikteki akınlarından da bahsedilmiştir. Ebu’l Hayr Han’ın ölümü sonrasında dağılan Özbek kabilelerini etrafında toplayan Muhammed Şibanî’nin Buhara Hanlığı’nın kuruluşuyla sonuçlanan Türkistan’daki hâkimiyet mücadelesine yer verilmiştir. Ayrıca 1500 yılında Buhara ve Semerkand’a hâkim olup Buhara Hanlığı’nı kuran ve 10 yıllık süre zarfında topraklarını genişletmeyi başaran Muhammed Şibanî’nin askerî ve siyasî faaliyetlerinin

* Murat Özkan, *Buhara Hanlığı (1500-1920)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, 126 s.

** Öğr. Gör., Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: basak.kuzakci@yeditepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8730-1898

¹ Murat Özkan, *“Buhara Hanlığı (1500-1920)”*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 28.

dışında dönemin önemli âlimlerinden aldığı ilmî ve dinî eğitiminden söz edilmiştir. Bunun akabinde, Muhammed Şibanî'nin ölümü sonrasında ortaya çıkan iç karışıklık ve diğer devletlerle olan mücadeleler ele alınmıştır. Şibanî hanedanlığı döneminin anlatıldığı bu bölümde, 10 yıl gibi kısa bir süre tahtta kalan Muhammed Şibanî saltanatının hanedanlığın diğer üyelerinin dönemine nispeten daha detaylı olarak işlendiği dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, Muhammed Şibanî döneminde Türkistan ve Horasan mücadelesi için hem Babür hem de Şah İsmail ile verilen mücadelenin ele alınmasıdır. Nitekim yazar, Şibanî ve Şah İsmail arasındaki mücadeleye konu olan Türkistan'ın, hem mezhepsel hem de siyaseten kontrolünün önem arz ettiğini vurgulamaktadır.

Yazar, eserin üçüncü bölümünü Astrahanîler dönemine ayırmakta ve öncelikle yüz yılı aşkın bir süre Buhara'da hâkimiyeti elinde bulunduracak olan Astrahan soyuna mensup Cengizogulları'nın bölgeye gelişine kısaca değinmektedir. Bunun akabinde, Astrahanlıların gerek hanlık içerisindeki kargaşa ortamını gerekse dış tehditlerin etkisiyle zamanla nasıl güçlendiğini anlatmak suretiyle Türkistan coğrafyasının en güçlü devleti olarak nitelendirilen Buhara Hanlığı'nın esas itibarıyla kırılma bir yapıya sahip olduğunu da göstermektedir. Bunun yanı sıra Astrahanîlerin saltanat döneminde genel itibarıyla iyi bir yönetimden yoksun olan hanlıkta içte ve dışta değişen dengeler ile merkezî otoriteden yoksunluğun Buhara Hanlığı'na olan etkilerini ortaya koymaktadır. Nitekim bu dönemde Kazaklar, Safevîler ve Hive Hanlığı ile yapılan savaşların dışında ülke içerisindeki kabile beyleri de yönetimde söz sahibi olabilmek adına mücadele içindeydi. Astrahanîler devrinde 1611-1642 yılları arasında Buhara tahtında bulunan İmam Kulu Han dönemi hariç, ülkede barış ve istikrar sağlanamadı. Özkan, bu durumu İmam Kulu Han'ın seleflerine göre daha uzun süre tahtta kalmasına bağlamaktadır.² Eserde, Buhara Hanlığı'nda tahta geçen hükümdarlar dönemi anlatılırken, merkezî otoriteden yoksunluk, savaşlar ve ekonomik bozulmalar birbiriyle ilintili olarak ele alınmaktadır. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren kabile beylerinin hanlık içerisinde güçlenmeleriyle hanların saltanatının sembolik bir hale gelişine dikkat çekilmektedir. 1740 yılında Nadir Şah'ın Türkistan'ı istilası, Buhara Hanlığı tarihinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim söz konusu istila hareketi sonrasında Buhara Hanlığı'nda Astrahan hanedanlığının yerini Mangıt kabilesi aldı. Yüzyıllar boyunca Cengiz soyuna mensubiyetin önemli olduğu bu coğrafyada böyle bir değişikliğin yaşanmasını, Murat Özkan şu sözlerle ifade etmektedir: “*Onlar, Maverainnehir'in Timurlulardan beri Cengiz soyundan gelmeyen ilk hanedanı oldular ve Buhara 1920 yılına kadar onların yönetiminde kaldı.*”³

Buhara Hanlığı'nın Mangıtlar dönemi, eserin dördüncü bölümünü oluşturmaktadır. Mangıtlar dönemi ele alınırken yalnızca siyasî olaylara değil, hükümdarların yaşam tarzlarına dair bilgiler de verilmektedir. Bu bölümde, hükümdarların vasıfları ve yaşam tarzlarının devlet yönetimi üzerindeki etkileri irdelenmektedir. Bunun yanı sıra idarî, iktisadî ve ziraî gelişmelerden de bahsedilmektedir. Ayrıca XVIII. yüzyıl sonunda Buhara Hanlığı'nın Buhara Emirliği'ne dönüşmesi ve ülkede dinî taassubun artışı vurgulanmaktadır. Bundan başka, 1800-1826 yılları arasında Buhara tahtında oturan Emir Haydar dönemiyle birlikte hükümdarlığın dayanak noktasının değişmesinden bahsedilmekte ve yazar bu hususu “*Emir Haydar'ın yöneticilik yaptığı yıllarda artık hükümlerlik haklarının meşruluğu ve bunun topluma kabul ettirilmesi için kan bağıllığına, yani Cengizogulları'nın kızları ile evlenip onlara Küregen (damat) olmaya önem verilmemeye başlandı. Bunun yerine saltanatın meşruiyeti seyridlik ile desteklendi*”⁴ sözleriyle açıklamaktadır. Eserde, özellikle Rusya ve İngiltere'nin Türkistan sahası, dolayısıyla Buhara Emirliği üzerindeki rekabetine dikkat çekilmektedir. Böylece Rusya'nın Türkistan'a yöneliminin beraberinde getirdiği keşif ve işgal sürecine geçilmektedir.

Söz konusu bölümde, Rusların Türkistan'a yönelmelerinin aşamaları ve nedenleri ile Türkistan'ın keşif ve işgal süreci kapsamlı bir şekilde anlatılmaktadır. Murat Özkan, Rusların Türkistan'a yönelme sürecini üç kırılma noktasıyla ele almaktadır: İlki, 1552 yılında Kazan Hanlığı 1556 yılında ise Astrahan Hanlığı'nın işgali; ikincisi, I. Petro döneminde ekonomik ve siyasî çıkarlar amacıyla yapılan seferler ve Kazak topraklarında inşa edilen kaleler; üçüncüsü ise 1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı'nda aldığı yenilgi sonrasında Rusların sömürgecilik yarışında var olabilmek için yönünü Türkistan'a çevirmesidir. Bunun akabinde, Rusya'nın Türkistan'a yönelmesindeki nedenler açıklanmaktadır. Özkan, Rusya'nın işgal yönünü Türkistan'a çevirmesinin ana nedeni olarak ekonomik sebepleri göstermektedir. Bunu da Rus mallarının pazarlarda Avrupa devletlerinin mallarıyla rekabet edememesi nedeniyle Türkistan gibi geniş bir sahayı pazar haline getirmek ve Amerika'da meydana gelen iç savaş dolayısıyla duran pamuk sevkiyatının, üretimde dünyada Amerika'dan sonra ikinci sırada yer alan Türkistan'a doğrudan sahip olabilmek arzusunun bağlamaktadır.⁵ Yazar, Rusların Türkistan'a yönelişinin aşamaları ve nedenleri sonrasında işgale giden süreçte yaşanan gelişmelere dair bilgiler vermektedir. Askerî reformlar, keşifler ve işgal için yapılan planların ardından Hokand Hanlığı'ndan başlayarak Buhara Emirliği'nin işgaline giden olayları etraflıca anlatmaktadır. Ayrıca Gorçakov'un Rusya'nın Türkistan'daki işgallerinin gerekçesini açıkladığı bildiriden alıntı yaparak anlatımını zenginleştirmektedir. Buhara'nın işgali

² Özkan, *age*, s. 54.

³ Özkan, *age*, s. 61.

⁴ Özkan, *age*, s. 68.

⁵ Özkan, *age*, s. 73.

öncesinde Rusların Buhara ordusuyla ilk karşılaşmaları ve bu savaşta Rusya'nın galip gelişinden neden ve sonuçlarıyla birlikte bahsetmektedir. Rusya'nın savaşta galip gelmesinin nedeni olarak Buhara ordusunun Rus ordusuna kıyasla teknolojik açıdan geri kalmasını, ordunun nizamdan yoksun halden ve cezalarından dolayı askere alınan sabikalılarından oluşmasını göstermekte, savaşın neticesinde Ruslarda bütün Türkistan'ın işgal edileceği düşüncesinin oluştuğunu ifade etmektedir.⁶ Yazar, Buhara Emirliği'nin işgalinde önemli bir dönüm noktası olan Zirebulak Savaşı'na ayrı bir başlık açmaktadır. Burada savaşın akabinde cereyan eden olaylar ve Buhara'nın 1873 yılında Rus tabiiyetine girmesiyle sonuçlanan gelişmeleri aktarmaktadır. Ayrıca Buhara Emirliği ile Çarlık Rusya arasında 1873 yılında imzalanan ve hanlığın Rus tabiiyetine girdiğinin gösteren anlaşmanın önemli maddelerini de sıralamaktadır. Emirliğin Rusya'ya bağlanması sonrasında Buhara topraklarında işgalin kökleştirilmesi çerçevesinde yapılan çalışmalardan da söz etmektedir. Özellikle Emir Abdulahad ve Âlim Han dönemlerindeki emirliğin içinde bulunduğu siyasî, iktisadî ve sosyo-kültürel vaziyeti detaylı olarak anlatmaktadır. Emir Abdulahad döneminde gerçekleştirilen eğitim alanındaki ıslahatlar ve bunların Buhara Emirliği'ne olan etkilerini değerlendirmekte, Ceditçilerin 1917 Devrimleri öncesinde ve sonrasında Buhara Emiri ile olan mücadelelerini irdelemektedir. Buhara Emiri Âlim Han'ın devletin Sovyet Rusya tahakkümüne girmesine neden olan Bolşeviklerle gerçekleştirdiği savaşlardan bahsedilmiş, işgal sürecinde ise Buhara'nın teslim olmasına rağmen Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu'nun Buhara halkının genelinde uyguladığı insanlık suçuna dikkat çekilmiştir.

Buhara'nın idarî, iktisadî ve kültürel özelliklerini ise eserin son bölümünde değerlendiren yazar, siyasî tarihyazımını kültürel bağlamda yeniden ele almaktadır. Devletin idarî sistemini ele alırken, Cengiz soyundan hükümdarlar ile Mangıt hanedanına mensup idareciler dönemindeki yönetim biçimini karşılaştırmaktadır. Ayrıca Buhara Hanlığı'nda yönetimin Astrahanîlerden Mangıt kabilesine geçişi ile birlikte hanlığın emirliğe evrilişini tekrar vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, devlet ve askerî teşkilata dair de bilgiler vermektedir. Yazar Buhara'daki dinî hayattan bahsederken, Buhara şehrini Türkistan'ın ruhanî kalbi olarak nitelendirmekte ve buna ek olarak hanedanların değişmesi ile birlikte yönetimde artan dinî taassuba dikkat çekmektedir. Bunun akabinde, Buhara Hanlığı'nın daha ziyade ticarî faaliyetleri ile anılmasına rağmen, ekonomik hayatta zirafî faaliyetleriyle ön plana çıktığını belirtmektedir. Tarih boyunca Türkistan coğrafyasında zenginleşen kültürel medeniyetin, Buhara'nın mimarisine; camilere, medreselere, saraylara ve halkın yaşadığı evlere nasıl yansıdığı da ele alınan konulardan biridir. Buhara'daki eğitim hususunda ise, dinî taassubun gelişmesi ile birlikte pozitif bilimlerin yerine teoloji biliminin önem kazandığını belirtmekte ve sonrasında Buhara'nın dinî eğitim merkezi oluş sürecini anlatmaktadır.

Buhara Hanlığı (1500-1920) adlı kitap hakkında değinilmesi gereken hususlardan biri de eserin kaynakçasıdır. Yazar, İngilizce, Türkçe ve Rusça araştırma eserler ve makalelerden istifade ederek kaynak çeşitliliği bakımından zengin bir eser vücuda getirmiştir. Bu kısa ama yoğun bilgiler içeren eserde 138 kaynağın kullanılmış olması, bunun kanıtı niteliğindedir. Son söz olarak, akıcı bir üslupla kaleme alınan *Buhara Hanlığı (1500-1920)* adlı eserin, şimdiye kadar yapılmış tüm mevcut çalışmalar incelenerek hazırlandığını söylemek mümkündür.

Doç. Dr. Murat Özkan'ın incelemeye konu olan eseri, İbn Haldun'un "devlet anlayışını" akıllara getirmektedir. Haldun'a göre, devlet tıpkı canlı varlıklar gibi doğan, büyüyen ve ölen bir organizmadır. Bununla birlikte yazar, ölen organizmaların bir izale niteliği taşıdığını, halkın ise farklı siyasî teşekküller bünyesinde değişim ve dönüşümle varlığını idame ettirdiğini anlatmaktadır. Yazar, geniş çaplı araştırmalar ile hazırladığı bu kıymetli eserini neşrederek Türkistan hanlıkları ile ilgili yeni bir başucu kitabını da literatüre kazandırmıştır.

⁶ Özkan, *age*, s. 80.

